

MÉSZÁROS BORBÁLA

EGY ÓBUDAI SZŐLŐMŰVES CSALÁD KÖZJEGYZŐI IRATAIK ALAPJÁN¹

Jelen tanulmányommal a társadalomtörténet egy kevésbé használt forrástípusára, a közjegyzői iratokra és azok értékére szeretném felhívni a figyelmet. Az 1875-ben megszülető királyi közjegyzői intézmény által termelt közhitelességű okiratok és hitelesített magánokiratok — különösen az intézmény első két évtizedében, amikor még nagyobb közönség vette igénybe a szolgáltatást — fontos információkkal szolgálnak a kor társadalmára nézve. A forrás egyik felhasználási lehetősége, hogy egy-egy irattípust, s így egy szűkebb témát (végrendelet, házassági szerződés) kiválasztva kvantitatív elemzést végzünk, a másik módszer — amelyet ezen dolgozat is követ — egyének, illetve családok sorsának végigkövetése a különböző típusú okiratokon keresztül.

Rupp Zsigmond, budai közjegyző (1875–1897) 1876., 1880. és 1889. évi ügykönyveit átnézve számos szőlőműves részére kiállított közjegyzői okiratra találtam.² Az 1876. évben 92, 1880-ban 57, 1889-ben pedig 71 ilyen ügyet számoltam össze. A szőlőművesek 50–70%-a óbudai, a maradék nagyrészt II. kerületi, tabáni, újlaki, esetleg promontori, tétényi, budakeszi, pilisborosjenői, solymári stb. lakos. A kiállított okiratok témája az első vizsgált évben nagyrészt (kb. 45%) kötvény, illetve kötelezvény, majd a másik két évben az adásvételi szerződések vették át a vezető szerepet. Ezek mellett nagyjából hasonló arányban (10% körül) jelennek meg a letétek, aláírás-hitelesítések (amelyeket általában selejtezett a közjegyző), végrendeletek, ajándékozási szerződések, s kisebb számban találhatóunk házassági szerződések, osztályegyezségeket, meghatalmazásokat, jogkötelező, kamatokról szóló nyilatkozatokat stb.

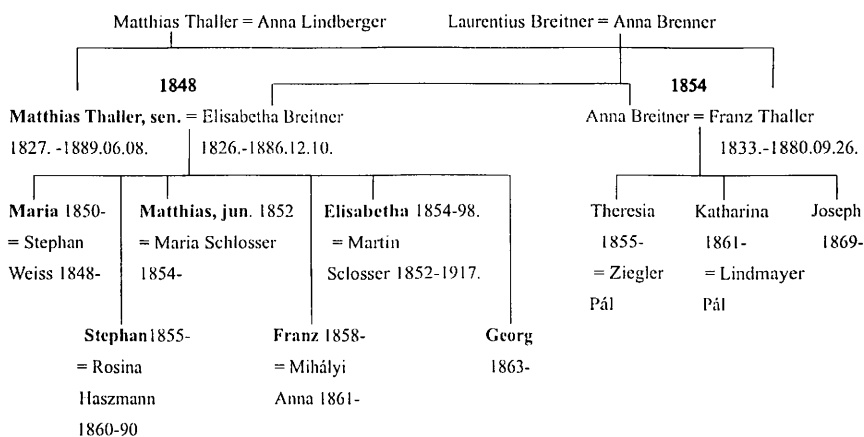
Az így nyert szőlőművesek közül néhány nevet tovább keresve, az évenkénti névmutatókban jobb esetben is csak 4–6 iratra bukkantam, kivéve az óbudai Thaller

1 A tanulmány 1998 őszén, az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén, Benda Gyula és Sarusi Kiss Béla által tartott szeminárium keretében készült.

2 Budapest Főváros Levéltára (= BFL) VII. 151. Rupp Zsigmond közjegyző iratai (= VII. 151. Rupp Zs. kjő ir.). Rupp Zsigmond 1875-től 1897-ig budai közjegyző volt, majd 1897-től Pesten, az V. kerületben működött 1918-ig.

családot³, amely már az 1889. évben is 12 alkalommal fordult meg a közjegyzőnél. 1878 és 1890 között összesen 27 iratban szerepelnek a különböző családtagok, de ezt követően csak két alkalommal: 1894-ben és 1914-ben találkozhatunk velük. Ezt a rendkívül bő iratmennyiséget egyrészt annak köszönhetjük, hogy a család ebben a 12 évben érkezett ahhoz a ciklushoz, ahol a szülők végrendeleteket, a fiatalok házassági és ajándékozási szerződéseket tehetnek, s a haláleseteket követő hagyatéki eljárásban osztályegyezséget, nyilvános árveréseket és adásvételeket bonyolíthatnak le. Másrészt természetesen annak, hogy a családtagok mindezen jogokkal éltek is, az egyes élethelyzetekhez kötődő vagyoni kérdésekben saját elképzeléseik, szokásaik és stratégiáik voltak, amelyet a közjegyzői iratokban is tetten érhetünk. A következőkben időrendben és ügyek szerint elemzem végig a Thaller család közjegyzői iratanyagát, megpróbálva kiolvasni a családi vagyon építésének, átadásának szokásait, a családtagok egymáshoz való viszonyát. A közjegyzői iratok kiegészítésül felhasználtam az egyházi anyakönyveket⁴, a telekkönyveket és Budapest korabeli cím- és laccímjegyzékét is.

Családfa

Az elemzendő családi iratanyag tehát 29 ügyből áll, amelynek összetétele a következő: - végrendelet: 2, - házassági szerződés: 4, - ajándékozási szerződés: 4, - adásvételi szerződés: 9, - letéti jegyzőkönyv: 5, - kiigazítási szerződés: 1, - árverési jegyzőkönyv: 1, - osztályegyezség: 1, - nyilatkozat: 2. Az iratok közül tízet az ügyfelek kérésére német nyelven vettek fel: az összes végrendeletet és házassági szerződést, egy ajándékozási (vagyis az „intimebb iratokat”), két adásvételi és egy kiigazítási szerződést. A többi 20 irat végén pedig — kivéve a letéti jegyzőkönyveket — megjegyzést olvashatunk arról, hogy az irat „német nyelven megértelmezett”, amiből bizonyosan tudhatjuk, hogy a Thallerek óbudai németek, „braunhakszlerrek”⁵ voltak. Az aláírásokat vizsgálva a nők kivétel nélkül németes formában írták alá nevüket: pl. *Elisabetha Schlosser geb. Thaller*; a férfiak viszont többször írták magyar sorrendben és magyar alakban keresztnévüket. A Thaller alakból többször kimarad a „h”, vagy az egyik „l”.

A foglalkozás-megjelölést tekintve a négy Thaller fiú szőlősként, apjuk gazdaként, illetve házbirtokosként, a két Thaller lány férje gazdaként, Thaller Ferencné mint gazda neje, férjes lánya, Theresia pedig szőlős nejeként szerepel az iratokban.⁶ A szülők halálát követően készült rövid hagyatéki leltár⁷ is szőlős-parasztpolgárokról tanúskodik: a hagyatéki vagyon (nyilvános árverésen elért, a kikiáltási árhoz képest néha duplájára felvert árak alapján) kb. 15 ezer forintot érő ingatlanokból: 8255 Ft értékű házból és kertből, 4260 Ft értékben szántóból és rétből, 982 Ft értékben szőlőkből és 1828 Ft értékben legelőkből állt. A családi birtok teljes területét a telekkönyvi betétlapok hiányossága miatt nem tudjuk meghatározni, az ismert ingatlanagságok egy alábbi táblázatban olvashatók. Ugyanígy a birtok előtörténetét, származását sem tudjuk visszakövetni a régi telekkönyvi betétlapok szórványos fennmaradása miatt.⁸

5 Az óbudai parasztpolgárok a XIX. század második felében családon belül és a gazdák egymás között németül beszéltek, s még voltak közöttük, akik nem tudtak magyarul. A német szőlőműveseket környezték „braunhakszler”-nek hívta a szőlőben megbarnult, „koszos” lábukról. *Létay Miklós*: Óbuda parasztpolgársága 1848–1945. In: Tanulmányok Óbuda történetéből. Szerk.: Rádi Károly. III. köt. Bp., 1990. 145. p.

6 A fővárosi főfoglalkozású (nem kereskedői, iparos, értelmiségi) szőlőbirtokosok nagy része óbudai, illetve III. kerületi lakos volt korszakunkban. Csoma Zsigmond szerint a Thaller, a Schlosser és a Haszmann családok voltak a legjelentősebb bortermelők az 1880-as években. *Csoma Zsimond*: Falusi környezet — nagyvárosi ellátás. Budapest a kert-, a szőlő- és bortörténet városa. Bp., 1998. 219. p.

7 BFL VII. 151. Rupp Zs. kjő. ir. 1889:1055.

8 Az egyetlen fennmaradt régi betétlap egy 1863-ban történt id. Matthias Thaller és felsége közös rét és szántóvásárlásáról (2200 Ft értékben) tanúskodik. Az ekkor vásárolt rétek az 1889.

A közös végrendelet

A család elsőként 1878-ban bukkan fel a közjegyzői iratok között: február 14-én *Matthias Thaller* és felesége, *Elisabeth Breitner* közös végakaratóval. A végrendelet oka egyrészt az idős életkor lehetett, illetve a gyermekek nagykorúságának és házasságának közeledte. Matthias több mint egy évtizede múltva, 1889 nyarán, Elisabeth pedig 8 év múlva, 1886 decemberében halt meg.⁹ A végrendeletben meghatározzák, hogy hat gyermeküket fejenként 1500 Ft illeti meg: a lányokat házasságkötésük, a fiúkat nagykorúságuk elérésének esetén — akkor is, ha még mindkét szülő élne. *Maria* lányuk már 1871-ben házasságot kötött Weiss István óbudai gazdával (sajnos házassági szerződésükről nem tudok), s hozományként megkapta az őt illető 1500 Ft örökséget: 1200 Ft készpénz és több, mint 300 Ft értékű „*Ausstattung*” formájában. A lányok számára tehát az 1500 Ft a kiházasítási javakat, a férjhezmenetel pedig a szülőktől való önállósodást jelentette, akárcsak fivéreiknél a nagykorúság elérése. A végrendelet második részében a szülők kikötik, hogy egyikük halála esetén a gyermekek köteles részükön felül az életben maradt féltől semmit nem követelhetnek, vagyis a teljes örökösödés, „levetkőzés” csak mindkettőjük halála esetén következhet be, az özvegyi jog nemcsak az elhunyt fél vagyონának használatára,¹⁰ hanem afelett való teljes rendelkezésre vonatkozik. E végrendeletet Elisabeth halála után, 1887. január 24-én a Budapesti Királyi Törvényszéknél hirdették ki.

Házassági szerződések

1878. november 25-én, esküvőjük után hat nappal ifj. *Matthias Maria Schlosserrel* (*Stephan Schlosser* és *Barbara Schödl* helyi lakosok lányával) házassági szerződést kötött.¹¹ A kezdőformulában örök hűséget, szeretetet, vallásos és törvényes magatartást ígértek egymásnak, majd a szülők ajándékai következtek, amelyekkel a

évi hagyatéki árverezés 8. tételként jelentek meg (ld. az alábbi táblázatban). BFL VII. 6. d. I–III. Kerületi Királyi Járásbíróság. Óbudai telekkönyvi iratok. Régi telekjegyzőkönyvek (= VII. 6. d. Óbudai telekkönyvek). 1471. régi betéti szám.

- 9 Megemlítendő, hogy Elisabeth Breitner aláírása a közös végrendeleten és a később felbukkanó iratokban is meglehetősen torz (akárcsak Matthias-é a közvetlen halála előtt írt végrendeleten), nem kizárt, hogy valamilyen betegségben szenvedett, s ez volt az oka a közös végrendeletnek.
- 10 Az özvegyi jog a törvényes jog szerint csak egy gyermekre, ill. az elhunyt házastárs vagyónának használatára vonatkozik. *Zlinszky Imre*: A magyar magánjog mai érvényében különös tekintettel a gyakorlati igényekre. Bp., 1883. 1078–1079. p.
- 11 BFL VII. 151. Rupp Zs. kjő. ir. 1878:1163.

fiatal pár saját „*subsistentia*”-ját¹² szeretnék megkönnyébbíteni. Id. Matthias Thaller 1200 Ft készpénzt ajándékozott fiának, a Schlosser házaspár pedig a telekkönyvileg két részből álló, de a valóságban egy testet képező goldbergi szőlőskert felét ajándékozta lányának, amelyet az ő nevére is kívántak telekkönyveztetni saját költségükön. (A szerződési költségeket egyébként a szülők közösen vállalták.) Az ajándékokat elfogadva a fiatalok felsorolták a házasságba vitt ingóságait, amelyekre külön tulajdonjogot tartottak fenn: Matthias egy ágyat, egy dunyhát huzatokkal és 3 párnát vitt, Maria pedig egy tehenet, egy ágyat, hat párnát, két dunyhát huzatokkal és ruhákat, textileket. Ezen kívül egyikük halála esetére 400 Ft-ot és egy ágyat, dunyhát és 3 párnát ígértek az életben maradottnak biztosítani. A közösen szerzett vagyona pedig vagyonközösséget állapítottak meg.

A további három házassági szerződés teljesen hasonló séma szerint épül fel, és tartalmilag is csak kevés eltérés figyelhető meg. *Elisabetha Thaller* és *Martin Schlosser* (Maria Schlosser testvére) 1880. szeptember 19-én, házasságuk 12. napján kötötték házassági szerződést.¹³ Martin szülei a fentebb említett szőlőskert másik, 400 Ft-ot érő felét ajándékozták a házaspárnak (és nem csak fiuknak), Elisabetha szülei pedig hasonlóan egy 400 Ft-ot érő krottendorfi szőlőskertet adtak a fiataloknak. (Azt sajnos nem tudjuk, hogy ennek értékét beleszámították-e a fenti 1500 Ft köteles részbe.) A szokásos ágy, párnák és dunyha mellett Martin egy politúrozott szekrényt és asztalt is vitt a házasságba (95 Ft értékben), Elisabetha pedig két politúrozott chiffon-t is (össz: 20 Ft). Ezekre a javakra viszont vagyonközösséget állapítottak meg, csakúgy, mint a közösen szerzett vagyona. A 400 Ft értékű hagyomány egyikük halála esetére itt is megtalálható.

Stephan Thaller és *Rosina Haszmann* 1882. augusztus 19-én, házasságuk előtt 10 nappal kötött házassági szerződésében¹⁴ a szülők már nem jelentek meg ajándékozóként. Rosina 1100 Ft készpénz és 60 Ft értékű „*Ausstattung*”-ot vitt a házasságba, melyet a házasság után férje rendelkezésére kívánt bocsátani. Stephan 1200 Ft készpénzt és 50 Ft értékű ingóságot (ágy, dunyha és párnák mellett ládát) hozott. Az egyik fél halála esetére 500 Ft-ot és a fent említett ingóságokat ígértek egymásnak (független attól, hogy van-e gyermek vagy nincs). A szerzett vagyont közösnek tekintik, egyik fél halála esetén az elhunyt részét a házastárs kapja meg.

Franz Thaller és *Anna Mihályi* (németesen írta alá) házasságuk után, 1886. december 28-án kötötték házassági szerződést.¹⁵ Az 500 Ft hagyomány és a szerzett

12 Vagyis: 'életét', 'anyagi boldogulását'.

13 BFL VII. 151. Rupp Zs. Kjö. ir. 1880:890.

14 Uo. 1882:770.

15 Uo. 1886:1265.

vagyon közösnek tekintése itt is megtalálható, de a házasságba vitt készpénzre (Anna 2000 Ft-ot) és nagyobb értékű (200 Ft) és tételesen fel sem sorolt ingóságra Anna férjével szemben fenntartotta tulajdonjogát.

Mindegyik szerződés megemlíti, hogy a ki nem fejtett kérdésekben mindig az aktuális törvények szerint kell eljárni. A kifejtett kérdésekben viszont eltérnek a szerződők az érvényes tételes jogtól, tulajdonképpen ez indokolja a házassági szerződés szükségességét. A Thallerek házassági szerződése legfőbb jellegzetessége, hogy mind a házasság időtartamára, mind valamelyikük halála esetére *kölcsönöseben, egyenrangúban* szabták meg a kötelezettségeket és jogokat. Egyrészt megemlíti, hogy a férjek is hozományral (készpénzzel, ingóval, ingatlannal) érkeztek a házasságba, amelyet a tételes magyar jog akkoriban nem ismert.¹⁶ Másrészt szintén a kölcsönösséget támasztja alá az, hogy a feleségek két esetben fenntartják jogukat hozományukra, valamint a hitbér kölcsönös jellege, amely a tételes jogban csak az asszonyokat illeti meg elhunyt férjük után,¹⁷ s a szerzeményi vagyon közös tulajdonlása, illetve halál esetén a másik fél részére való biztosítása. Ezenkívül figyelemre méltó a szülők ingatlan-ajándékozása is, amely azt bizonyítja, hogy a családi vagyon átörökítésének a hagyaték mellett az házassági ajándékozás is fontos formája volt.

Ezek a házasságok tehát vagyon szempontjából sokkal inkább kölcsönösök voltak, mint patriarchálisak, s ezt támasztja alá az 1882-ben, házasságuk után 4 évvel *Matthias* és felesége, *Maria* átruházási szerződése,¹⁸ melyben *Maria* a házassági

16 Tárkány Szűcs Ernő a paraszti házassági szerződésekre ugyancsak jellemzőnek találta a férj által hozott kiházasítási javakat, amely szerinte teljesen szokásjogi intézmény, a tételes magyar jog soha nem ismerte. A hozománynak általában a feleség által a házasságba hozott ingó vagyont tekintik, amely a feleség tulajdonát képezi, férje hitelezőivel szemben is elsőbbséget képez. *Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások.* Bp., 1981. 349–356. p. Bónis György, valamint Zlinszky Imre a hivatalos jog tárgyalásánál a hozományt egyértelműen a feleség által hozott ingó, ingatlanok tekintik. *Bónis György: Hozomány.* In: Magyar Néprajzi Lexikon. Szerk.: Ortutay Gyula. II. köt. Bp., 1979. 590. p.; *Zlinszky I.: i. m. 536–541. p.*

17 *Zlinszky I.: i. m. 551–554. p.* A tételes jog mellett a szokásjog is a feleségnek ígért összegként értelmezi a hitbért vagy möringot, a férj részére való möringolás ritka, ill. csak fele a feleség részére történőnek. *Tárkány Szűcs E.: i. m., Szilágyi Miklós: Mezőberényi német és magyar polgárok házassági szerződése (1822–1851).* In: Közéletésck. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofner Tamás 60. születésnapjára. Szerk.: Mohay Tamás. Debrecen, 1992. 173–177. p. A hitbér itt látott kölcsönös jellege megcáfolja Létay Miklós azon állítását, mely szerint a hitbér csak a feleség számára szólt az óbudai parasztpolgárok között a XIX. században. *Létay M.: i. m. 145. p.*

18 BFL VII. 151. Rupp Zs. kjö. ir. 1882:395.

szerződésben szüleitől kapott szőlő felét férje nevére iratja, viszonzva azt, hogy férj a saját örökségén vásárolt szőlőnek és rétnek a felét is Maria nevére iratta.

Létay Miklós az óbudai parasztpolgárok társadalmát elemezve megállapítja, hogy a gazdálkodó családok gyermekei egymás között házasodtak, s ez a szokás annyira következetesnek bizonyult, hogy bonyolult rokoni kapcsolatok, összefonódások jöttek létre.¹⁹ Erre tipikus példa a Thaller család is, ugyanis mindkét generációban láthatjuk, hogy „testvér testvérel” köt házasságot: az *id. Matthias és Franz* egyaránt *Breitner* lányt vett el feleségül, s Matthias gyermekei: *Elisabetha és Matthias* egyaránt a *Schlosser* családból választott házastársát. A házassági életkor a XX. századra jellemzően nőknél 21–26 év, férfiaknál 23–28 év, a korkülönbség 1–5 év. A családban bő gyermekáldásnak és nagyarányú gyermekhalandóságnak lehetünk tanúi: *id. Matthias és Elisabetha* hat gyermeke közül mindegyik megélte a felnőttkort, viszont azok gyermekei között közel 50%-os volt a halálozási arány.²⁰ Ugyanezt láthatjuk *Franz Thaller és Anna Breitner* családjában is, ahol a három felnőttkort megélt gyermek mellett öt utód halt meg kisgyermekkorában.

A nevek mellett feltüntetett lakcím és a főváros korabeli címjegyzékének²¹ segítségével azt is megtudhatjuk, hogy a házaspárok szüleikkel együtt vagy külön laktak. A Thaller gyerekek házasságuk után mind elköltöztek az apai, Calvin u. 10. számú házból. Matthias először felesége szüleinél lakott, majd pár év múlva egy új ingatlanban tűnnek fel, végül — mint majd a későbbiekben kiderül — megörökölték az apai házat. Elisabetha házassága után szintén elkerült otthonról, férjének szüleivel egy utcában bukkannak fel, később egy újabb házba, majd a századfordulótól a férj néhai szüleinek házába költöztek. Maria és férje irataink szerint mindvégig a Szentendrei utca 58. alatt laktak. Stephan az új Majláth utcai ház megvételéig, házasságának első 6 évét szülei házában töltötte. Franz házassága után felesége szüleihez, a Szentendrei u. 51.-be került, s az 1890-es évektől kocsmárosként tűnik fel.

19 Létay M.: i. m. 145. p.

20 Az öt Thaller-házasságban 1895-ig (a házasságok első 10–20 esztendejében) összesen 28 gyermek született, akik közül csak 13 élte túl a kisgyermekkort.

21 Budapest cím- és lakcímjegyzékét csak nagy óvatossággal szabad használnunk, ugyanis adatai nem biztos, hogy a valóságot tükrözik. A címek mellett gyakran régen elhunyt háztulajdonosokat tüntetnek fel (pl. *id. Matthias Thaller* az 1890-es években), másrészt a némutató gyakran hiányos, az azonos nevek között pedig nem minden esetben lehet kiigazodni. Vö.: Budapest cím- és lakcímjegyzéke. Bp., 1880-.

Anna Breitner geb. Brenner hagyatéka

A házassági szerződésekről visszatérve 1880–81-re és az idősebb generáció ügyeire, özv. Breitner Lőrincné Brenner Anna, vagyis id. Matthias és Franz Thaller anyósának hagyatéki ügyeivel találkozunk. A Brenner lányok özvegy édesanyja 1879 nyarán halt meg (egy általam nem ismert fiókvégrendelet hátrahagyásával), s az utána maradt ingatlanokat (egy házat, ahol Anna, Franz Thaller özvegye és Rosina Breitner lakott és 3 szőlőt) 1880 márciusában adták el önkéntes bírói árverésen az árvaszék jóváhagyásával, ugyanis kiskorú örökösökről is szó volt. A házat 8000 Ft-ért közösen vette meg a három férjes Brenner lány és a néhai Johann Breitner 3 lánya valószínűleg abból a célból, hogy eladják és az így nyert készpénzt „nach Stämmen und nicht nach Köpfen”²² egymás között szétosszák. Az 1880 májusában kelt kiigazítási szerződésben²³ 5 egyenlő részre osztják a ház tulajdonjogát: 1.) Elisabetha Breitner és Matthias Thaller 2.) Rosina Holocher geb. Breitner 3.) Anna Thaller geb. Breitner 4.) Theresia Giegler geb. Breitner 5.) néhai Johann Breitner 3 lánya. Az ingatlant egy évvel később, 1881 májusában sikerült eladni²⁴ egy helyi gazdának 7500 Ft-ért, amelynek kifizetését 3 részletben szabták meg az év végéig. Így 1500 Ft jutott volna az örökösöknek (az 500 Ft veszteséget ellensúlyozza a ház mellett eladott 3 szőlő kb. 500 Ft-os ára), azonban a letéti jegyzőkönyvben csak az első 4000 Ft letételének van nyoma, illetve azon a 400 Ft-os bánatpénz Thaller Mátyás által való felvételének, amelyet még az 1880-as árverésen tettek le (tehát valószínűleg addigra összegyűlt a 8000 Ft). A letéti jegyzőkönyv utolsó megjegyzése, hogy 1883-ban a takarékpénztárban őrzött pénzt a nagykorú érdekeltek között felosztották, a kiskorúak jutalékait pedig az árvapénztárba beutalták. Lehetséges, hogy az 1500 Ft örökség csak ekkor került Matthias Thaller és felsége kezébe.

Franz Thaller hagyatéki ügye

1880 szeptemberében, 47. életévében végrendelet hátrahagyása nélkül meghalt Franz Thaller, Anna Breitner férje. Az 1881 februárjában készült leltárát és osztályegyezséget (melyet az árvaszék 3166. szám alatt jóváhagyott) eddig sajnos nem sikerült megtalálni, az egész situációt egy 1882. évi adásvételi szerződésből és a hozzá kapcsolt árvaszéki kérvényekből, illetve végzésekből rekonstruálhatjuk.²⁵ Az 1882 márciusában kelt törvényszéki hagyatéki végzés összefoglalja a hagyatéki

22 Azaz: „áganként és nem fejkenként”.

23 BFL VII. 151. Rupp Zs. kjő. ir. 1880:470.

24 Uo. 1881:462.; 463.

25 Uo. 1882:422.

leltárt: 253,50 Ft ingó (bútor és boredények), valamint 3 szőlő fele része összesen 1180 Ft értékben. Ebből levonva az 1652,75 Ft tartozást, 474,75 Ft hiány mutatkozik. A hagyatéki végzés az ingókat az özvegy 1854-ben, házassági szerződésben megszabott 500 Ft-os hitbéréül Anna Breitner tulajdonába bocsátja, az ingatlanokat pedig a három utód nevére egyenlően — a törvényes örökösödés szabályai szerint²⁶ — osztja fel.

1882 áprilisában Anna Breitner mint kiskorú gyermekei, Joseph és Katharina gyámja eladja egy helyi szőlőműves házaspárnak férje hagyatéki leltárában 1072 Ft-ra becsült petersbergi szőlőt 2000 Ft-ért. A szerződés engedélyezéséért a fővárosi árvaszékhez fordult azzal az indokkal, miszerint az eladásból befolyó összegre szüksége van a tartozások, nagykorú lánya, Theresia apai örökségének (500 Ft) kiadásához és a gazdaság továbbviteléhez. Az árvaszék megadta az engedélyt, viszont az ár 1/4 részét (500 Ft) a vevőknek a Fővárosi Gyámpénztárba kellett befizetniük.

1882 májusában Theresia eladja anyjának a fent megjelölt két családi szőlőnek nevére iratott egyhatod (vagyis saját, apja hagyatékának harmad) részét 338 Ft-ért. Az ár és maga az adásvétel meglehetősen meglepő és érthetetlen, egyrészt mivel ugyanezen szőlők felét, vagyis az itt eladott tulajdonrész háromszorosát a leltárban kb. 390 Ft-ra becsülték, másrészt, hogy e magas árat az özvegy kifizette, habár adósságokkal sújtott és az előző hónapban még pénzzé próbálta tenni ingatlanait.²⁷

1889 áprilisában Anna Breitner és akkor már nagykorú és férjes lánya, Katharina az előbb szerepelt egyik brüdersriedi, akkor már kiirtott szőlő eladójaként jelennek meg. A szerződés érvényre jutását a gyámhatósági jóváhagyástól tették függővé, ugyanis Joseph, akit egyhatod rész illetett, akárcsak Katharinát, még mindig kiskorú volt.²⁸

Stephan Thaller házvásárlása

1888 februárjában, házasságuk után 6 évvel Stephan Thaller és felesége, Rosina megvásárolta az óbudai Majláth u. 49. alatt álló házat, amelyben még — egy közjegyzői okirat alapján — 1914-ben is laktak. A házat és a hozzá tartozó földet 1000 Ft-ért vették meg egy helyi szőlőművestől, akinek megengedték, hogy még májusig a házban lakjon, addig gondoskodva az ingatlan adóiról és tehermentesítéséről. Ja-

26 *Zlinszky I.*: i. m. 660–667.p. A törvényes örökösödés abban az esetben lépett érvénybe, amikor az örökgyógyó nem hagyott végrendeletet.

27 BFL VII. 151. Rupp Zs. kjő. ir. 1882:520.

28 Uo. 1889:404.

cab Lampitsch eladónak a befolyt összegből a letéti jegyzőkönyv tanúsága szerint 300 Ft-ot a gyámpénztárnak, 400 Ft-ot pedig az árvaszéknek kellett befizetnie kiskorú, árva gyermekei után.²⁹

id. Matthias Thaller halála és hagyatéka

1889. június 5-én, halála előtt egy hónappal már „megtörve, de még friss szellemi erőben” (mely „megtörésről” a zilált aláírás is tanúskodik) Matthias új végrendeletet³⁰ készíttetett közjegyző jelenlétében Calvin utcai otthonában. Az 1878. évi közös végrendelet ismeretében kijelenti, hogy elhunyt feleségének ő a kizárólagos örököse, és hogy elismeri az akkor gyermekeik számára megállapított fejenként 1500 Ft-nyi köteles részt. (Amely összegeket eddigre a fiúk nagykorúsága és a lányok férjhezmenetelének tekintetében már valószínűleg kiadtak.) A végrendekezés fő indoka Georg fiának „szellemi állapota”, melyre nézve Matthias nem engedte meg Georgnak a közvetlen, szabad kezét nyújtó örökösödést, mivel feltételezte, „hogyha nem korlátozná rendelkezési jogát, nem maradna meg vagyona.” Ezért úgy döntött, hogy Georg örökségi jutaléka 4000 Ft végkielégítési összeggel (amely összegbe az 1878-ban megállapított 1500 Ft köteles rész beleszámítassék), váltás-sék meg, amelyre nézve viszont nem illeti meg rendelkezési jog, csak 5%-os (200 Ft) kamat, amelyet Georg ellátására kell fordítani. A 4000 Ft tőkét és a kamatokat az a gyermek kapja kézhez, aki Georgot befogadja háztartásába. Ezen kívül megjegyzi, hogy Georg kamatjogosultsága az 1203/04-es ingatlanra, vagyis a Calvin u. 10. számra irattassék. A hagyaték maradék részét tekintve öt gyermeke között egyenlő örökösödést ír elő.

Egy hónap múlva, július 8-án elhunyt Matthias, 23-án a törvényszéknél kihirdették a végrendeletet, s egy hónap múlva megkezdődött a hagyaték rendezése. Az örökösök, vagyis a hat testvér augusztus 8-án közjegyzői iratban³¹ megegyezett, hogy anyjuk és apjuk közös végrendeletét hatályon kívül helyezik, mivel egyrészt anyjuk apjukat tette meg kizárólag örökösének, viszont az anya halála után nem történt meg az ingatlanok átíratása, másrészt pedig rajtuk, vagyis a hat testvéren kívül senkit nem érint a hagyaték. Apjuk végrendeletét Geogról való rendelkezésében elfogadták és hozzátették, hogy Georg halála esetén a 4000 Ft tőkét, valamint kamatait a testvérek, illetve jogutódjaik között osszák fel.

29 Uo. 1888:177, 178.

30 Uo. 1889:538.

31 Uo. 1889:753. — árverési feltételek és jegyzőkönyv.

Ezek után 5 ingatlan kivételével (melyet természetben vettek át az örökösök) 13 tétel (helyrajzi számok szerint 21) ingatlan nyilvános, önkéntes árverésen való eladásáról, az árverési feltételekről rendelkeznek. A kikiáltási árak megállapítása mellett (ld. táblázatban) leszögezik:

- hogy az ingatlanokat nem adathatják el a kikiáltási áron alul,
- a kikiáltási ár 10%-a a közjegyzőt illeti,
- az árverés után az örökösök 3 napig bejelenthetik jóváhagyásukat, illetve problémáikat,
- az árverés után 8 napig bárki utóajánlatot tehet (de az új árverés költségeit állnia kell),
- az árverés után 8 napig a vevőkkel adásvételi szerződést kell kötni,
- a vételárak 3 egyenlő részben fizetendők az árverés napjától számított 6%-os kamattal,
- a bánatpénzt az utolsó vételár-részletbe beszámítják,
- ha valamely örökös örökségi jutalékát meghaladóan vásárolna, tartozását ugyanúgy 3 részletben köteles megfizetni,
- az 1203/04 helyrajzi számú házat (Calvin u. 10.) csakis Georg Thaller javára lekötött 4000 Ft tőke terhével adhatják el (mint kamatköteles, testvéreknek 5%, idegen vevőnek 6%-os, melyet Georg gondozójának kell fizetni, kölcsön Georg haláláig),
- az egyes ingatlanok átszállási idejének megkötése.

Augusztus 21-én a Calvin utcai házban megtörtént a nyilvános árverés, amely során a 13 tétel ingatlan egy kivételével a testvérek tulajdonába jutott. Az egyes ingatlan tételekre 2–5 árajánlat történt (Georg kivételével az öt testvér — a lányok férjeikkel — által, idegen vevő csak egyszer jelent meg), mely során legalább duplájára verték fel a kikiáltási árakat.

	Ingatlanok (helyrajzi számok), birtoknagyság (n.öl)	Kikiáltási ár	Vételár és vevő
1.	899. tjkv. I.1/8. 1622, 1651, 1971, (38 17,75 n.öl) 2281 – szántók és rétek	900 Ft	1510 Ft – Stephan
2.	899. tjkv. 1+1 r. 1203, 04 , 662 össz. sz. – ház és kert (420,8 n.öl)	5800 Ft	8255 Ft – Matthias
3.	899. tjkv. 1+2 r. 2644 – goldbergi szőlő (929,92 n.öl)	180 Ft	306 Ft – Maria

	Ingtalanok (helyrajzi számok), birtoknagyság (n.öl)	Kikiáltási ár	Vételár és vevő
4.	899. tjkv. I+3r. 2722 – petersbergi szőlő	170 Ft	351 Ft – Maria
5.	1861. tjkv. I.1/8 1621, 1650, 1970 (3846,95 n.öl) 2280 – rétek és szántók	900 Ft	1415 Ft – Elisabetha
6.	1802. tjkv. 2643 – goldbergi szőlő (232,48 n.öl)	80 Ft	a 3. ingatlannal együtt Maria
7.	1336. tjkv. 3162 – grünhuti szőlő	80 Ft	187 Ft – Elisabetha
8.	1471. tjkv. AI.1-3.r. 1490 , 1888, 2312 – rétek (3525 n.öl)	560 Ft	1125 Ft – Elisabetha
9.	1825. tjkv. 4099 – kronawetbergi szőlő (989,2 n.öl)	50 Ft	138 Ft – Matthias
10.	3590. kat.sz. csúcshegyi legelőilletmény	50 Ft	280 Ft – Maria
11.	3699. kat.sz. (ua.)	50 Ft	300 Ft – Franz
12.	4613. kat.sz. ürömbergi legelőilletmény	40 Ft	213 Ft – Karl Flesser
13.	5246. kat.sz. (ua.)	40 Ft	235 Ft – Elisabetha

A kiszabott árverési feltételekkel szemben a vevőkkel (illetve egy részükkel) csak október végén, illetve november elején, az osztályegyezséggel egy napon kötöttek a testvérek adásvételi szerződést. Általam csak a Matthias-szal, Karl Flesserrel és Elisabetha-val kötött adásvételi szerződés ismeretes.³² Mivel ezekben kiszámított összegek az osztályegyezségen megállapított örökségi jutalékból következnek, először az osztályegyezséget³³ vizsgáljuk meg. Ebben először is kijelentik, hogy anyjuk és apjuk után közösen óhajtják az osztályt megtenni, mivel az ingatlanok a kettőjük nevén közösen maradtak a testvérekre. A hagyatéki leltárban cselekvő vagyonként 15354,80 Ft szerepel:

- készpénzben a 13 árverési ingatlant és a két — a Közúti Vasúti Társaságnak 800 Ft-ért eladott — filatori legelőt említik,
- ingatlanban: 2 mühlriedi szántót és egy filatori legelőt (210 Ft értékben).

Szenvedő vagyonként 702,30 Ft-ot jelölnek meg, mely a két szülő orvosi és temetői költségeit takarja. Ezt az összeget levonva, a tényleges hagyatékok össz. 14652,50 Ft.

32 Uo. 1889:1013, 1014, 1052, 1083., 1054.

33 Uo. 1889:1055.

Az osztályegyezség tényleges részében elsőként Georg örökségi részét rendezték a fentebb leírt módon. A 4000 Ft tőke Matthias tulajdonába jutott, mivel feleségével együtt ő vette meg a Calvin utcai atyai házat egy kronawetbergi szőlővel együtt. Ezt a 4000 Ft tőkét levonva a tényleges hagyatékból: 10652,50 Ft maradt, amelyet öt részre osztottak fel, így a testvéreket 2130,50 Ft illette meg. Az egyes testvérek örökségét a következő séma szerint rendezték: az árverésen vett ingatlanok árából és a három eladatlan ingatlan árának 1/5-éből levonták a 2130,50 Ft örökséget (Matthias esetében a 4000 Ft-ot is). Ha így pozitív összeg jött ki, vagyis tartozás mutatkozott, azt az adott örökösnek a kevesebb ingatlant vásárolt örökösök részére kellett utalni. Ezzel az árveréses hagyatéki rendezéssel tehát az ingatlanok is a családban maradtak, és az egyenlő örökösödés is biztosított volt. Adásvételi szerződést a testvérek közül valószínűleg csak azért kötöttek Matthias-szal és Elisabetha-val (illetve házastársaikkal), mert náluk mutatkozott az örökséget levonva tartozás. Az adásvételekhez tartozó letéti jegyzőkönyvekben azt is rögzítették, hogy mely testvér részére utalták ki a tartozásokat. A szenvedő vagyon, illetve a Maria, Stephan, Franz Thallernél mutatkozó hiány pótlására Matthias és Elisabetha tartozásain kívül természetesen Flessler Károly és a Vasúti Társaság vételárát is felhasználták.

A hagyatéki ügy végleges rendezésére néhány hónap múlva került sor, 1890 februárjában, amikor is az örökösödési jutalékokat meghaladó értékeket átvett örökösök tartozásait megadták, s a másik három testvér is megkapta örökségét. Azonban a Vasúti Társaság 800 Ft-nyi vételárát még ekkor nem kapták meg. Tavasszal pedig egy nyilatkozatban néhány tévesen definiált ingatlan telekkönyvi számaint helyesbítették, illetve az egymás között fel nem osztott 3 ingatlan egyenlő arányú telekkönyveztetéséről egyeztek meg.³⁴ Azonban a megmaradt és azonosított telekkönyvek tanúsága szerint az új birtokosok csak évek múltán írták át nevükre az ingatlanokat. Például a Calvin utcai házat csak 1893-ban telekkönyvezték Matthias és neje nevére, s ugyanezen ingatlan Georgot illető zálogjogát pedig csak 1903-ban.³⁵

1890 elején Matthias és felesége lakhelye már a Calvin utcai apai ház, viszont Georg Elisabetha háztartását jelenti be lakhelyéül (előző évben még Stephan-nál lakott), vagyis meglepő módon valószínűleg nem a 4000 Ft tőke átvevője lett Georg gondozója és a kamatok kezelője. Bár a végrendelet elvileg egyenlő örökösödést rendelt el, gyakorlatilag a Calvin utcai ház „vevője”, Matthias öröksége jóval meg-

34 Uo. 1890:188., ill. 585.

35 BFL VII. 6. d. Óbudai telekkönyvek. 635. betéti szám.

haladta testvéreiét: hiszen, ha a 4000 Ft kezelése számára csak Georg haláláig szól is, a házhoz így is rendkívül kedvezően jutott hozzá.

Az osztályegyezség napján a három kevesebb ingatlanban részesült testvér: Maria, Stephan és Franz ajándékozási szerződést kötött házastársával,³⁶ melyben az árveréskor vásárolt ingatlanok felét átruházták férjükre, illetve feleségükre. Ez a gesztus a házassági szerződéseknél tapasztalt kölcsönösséget erősíti meg számunkra, vagyis hogy az ingatlanokat fele-fele arányban birtokolják a házastársak, abban az esetben is, ha az örökösödés útján került a birtokukba.

Az eddigi — még számos lehetőséget és forrást ki nem használó — elemzéssel bemutatott Thaller család csak egy az óbudai, fővárosi német ajkú árutermelő parasztpolgárok közül. Esetüket kívánatos lenne további családok elemzésével összehasonlítani és tágabb összefüggésekben elhelyezni. Az eddigieket összefoglalva egy olyan vagyonezelési stratégiát ragadhattunk meg néhány élethelyzeten keresztül, amelyet a következők jellemeznek:

- a testvérek egyenlő örökösödése (ellentétben a magyarországi németekre jellemző törzsörököléssel³⁷),
- az ingatlanokhoz, a területileg széttagolt családi birtokhoz való ragaszkodás (ingatlanok örökítése az árveréses módszerrel), ennek következtében stabilitás és endogámia,
- az öreg szülők le nem „vetkezése”, azaz az elhunyt házastárs vagyonát az életben maradt kezeli (ellentétben a XVIII. sz. közepi Buda környéki németekkel³⁸),
- a házasságban kölcsönös és egyenlőbb vagyonezelés,
- a házasság után új, szülőktől független háztartásra törekvés (ellentétben pl. az újlaki szőlőművesekkel, akik igyekeztek fiaikat munkáskéznek megtartani³⁹).

Érdekes lenne megtudni, hogy ez a stratégia mennyiben hasonlít vagy tér el a korábbi, szőlőművesek számára „boldogabb idők” vagyonezelési szokásaihoz képest, s hogy mi lett a család további sorsa, mennyiben változtatta meg életüket az

36 BFL VII. 151. Rupp Zs. kjö. ir. 1889:1056, 1057, 1067.

37 *Kósa László*: A parasztság polgárosulása Magyarországon. In: 5. Hitel, (1992) 4. sz. dcc. 53. p.

38 *Faragó Tamás*: A család és háztartásszerkezet mintái különböző nemzetiségű Buda-környéki falvakban a XVIII. század közepén. In: Történeti antropológia. Tudományos ülésszak 1. Budapest, 1983. április (MTA). Bp., 1984. 247. p.

39 *Meleg Attila*: A XIX. század eleji városi háztartások Buda-Újlakon. In: Történeti-szociológiai tanulmányok a 19–20. századi magyar társadalomról. Szociológiai műhelytanulmányok 5. sz. Bp., 1987. 151. p.

Óbudán 1882-ben megjelent és éppen időszakunkban (1887–1892) legjobban pusztító filoxéra, mely Létay Miklós szerint a szőlősgazdák többségét teljesen elszegényítette, s kénytelenek voltak más kereseti lehetőség után nézni.⁴⁰ Sajnos úgy tűnik, hogy a Thallerek további karrierjét közjegyzői iratok alapján nem lehet követni, ugyanis 1923-ig csupán egyszer, 1914-ben fordultak meg közjegyzőnél, mégpedig Rupp Zsigmondnál, aki viszont akkor már Pesten működött. A telekkönyvek és a budapesti lakcímjegyzék alapján még ebben az időben is Óbudán laktak, óbudai ingatlanokat adtak el és örökítették gyermekeikre⁴¹, foglalkozásukat hivatalosan házbirtokosnak, földművesnek, majorosnak, illetve korcsmásosnak jegyeztették be.

40 Létay M.: i. m. 144. p.; *Uő*: A szabadságharc bukásától 1950-ig. Mezőgazdaság a szabadságharc után. In: Óbuda évszázadai. Szerk.: Kiss Csongor–Moocsy Ferenc. Bp., 1995. 260–261. p.; Budapest Sz. F. Statisztikai Évkönyve. Visszapillantással az 1874–93. évekre. Szerk.: Thirring Gusztáv. I. évf. 1894. Bp., 1896. 273. tábla; *Bodor Antal*: Budapest mezőgazdasága. (Statisztikai Közlemények 65. köt. 2. sz.) Bp., é. n. 105–111. p.

41 BFL VII. 6. d. Óbudai telekkönyvek. 1122., 987. betétsz. Ez utóbbi tanúsága szerint az 1898-ban elhunyt Elisabetha Thaller és az 1917-ben elhunyt Martin Schlosser ingatlanvagyonát négy gyermekre között egyenlően osztotta el.